

БИБЛИОГРАФИЯТА КАТО ЕВРИСТИКА (НАБЛЮДЕНИЯ ОТ ПРОЦЕСИ НА РЕКОНСТРУКЦИЯ)

Николай Поннелров

Наблюденията ми от един близо десетгодишен период, както и отделни конкретни занимания с библиография (като потребление и като изследване) затвърждават у мен убеждението, че:

1. Съществуват цели категории научни работници, които не са запознати нито с технологията на библиографското дирене, нито с дори елементарното съставяне на библиографски списъци и ползване на библиографски издания;

2. Забелязва се значителна безпомощност и от страна на литературоведи, библиографи и други специалисти в областта на библиографското проучване и атрибутирането.

Писаното през първата половина на 80-те години от Йордан Василев се отнася със същата сила и за ситуацията близо 20 години по-късно: „Някои от авторите не бяха запознати със съществуващите справочници (дори основни), не знаеха как се прави библиографско проучване за даден автор или произведение, а мнозина нямаха точно понятие за начините на позоваване и изобщо за оформянето на апарата към литературно-историческия текст“ (1).

Като прибавим политизирани позиции, довеждащи до изопачаване на причинно-следствени връзки или премълчаване на факти, както и на попадането на напълно случайни лица в полето на научната работа не е трудно да си обясним защо картината, щрихирана от Василев се оказва удивително устойчива.

От друга страна, българската библиография е област на интензивно развитие, направление с многобройни, солидни и впечатляващи постижения и с

добри традиции. Зад гърба си тя има солидни репертоари, утвърдени подходи и обособено поле на действие. Същевременно след извършените коренни промени (краят на 80-те – началото на 90-те години) се поставят на дневен ред проблеми, произтичащи от липсата на библиографско обезпечаване на събития, теми и личности от българската политическа, стопанска, социална, а и литературна като цяло – културна история, най-вече (но не само) от периода 1878 – 1944 г. Националната библиография е в своеобразен дълг към българското минало и това е един от актуалните проблеми в библиографската област, очертаващи се в годините след промяната (2).

Повишаването на библиографската култура на изследователите, както и резултатността от библиографските изследвания преминава задължително през овладяване на изследователските методи, подходи и модели, съставляващи областта наречена *библиографска евристика*.

Дефинициите на библиографската евристика се различават съобразно акцентите върху съдържанието, които отделните автори поставят. Според класика в тази област Берков това е учение за намиране (при посредничество на библиографски пособия) на „недостигащи ни сведения“ (3). В друго определение библиографската евристика се идентифицира с „най-фините методически прийоми на библиографско дирене“ (4). Българското определение гласи: „библиографската дисциплина, разработваща теорията и методиката на библиографското издирване“ (5).

Може да се дискутира доколко библиографската евристика е дисциплина, а не набор от средства и подходи, или изразено по друг начин, система от методики, както и дали пътят до една успешна атрибуция трябва да се обозначава с понятието евристика. Класици като Берков и Гречихин са дали достатъчно примери и определения, както и са изяснили основни направления на разглежданата област. Че това, което се нарича евристика е необходимо и дори жизнено важно ни показва както практиката, така и налагащите се и до сега изводи, че някои от модерните технологии все още са неприложими (или безрезултатни) в някои специфични аспекти на библиографското изследване. Изводите които Й. Василев прави (на база опита си от показалците на Т. I на Периодика и литература) синтезират значението на библиографското проучване, без което всеки текст ще бъде белязан с недостатъчно информационна стойност, „с недостатъчен справочен потенциал“ (6). От своя страна повечето автори посочват подчертано индивидуалния характер на „творческото търсене“, съпровождащо изследванията, обозначаваани като евристика; други акцентират върху неформализацията (7) се творчески характер; проучвания, които не се поддават на механизирани. „Сложната структура на записа затруднява – според обобщено българско определение – използването на машиночетими формати...“ (8).

Реалното прилагане на подход, който може да се определи като библиографска евристика изисква познаване на основните възгледи на съответните тексткритични школи и преди всичко концепциите на руското (съветското) библиографознание.

Склонен съм да разбирам по евристика **реконструкционен** процес, операция по възстановяване на някаква неизвестна (непозната нам) действителност, атрибутиране на действително авторство. Действия, водещи съгласно формулировката на Берков към „установяване на недостигащото звено“ (9).

Предпоставка за всеки процес, който претендира да се обозначи като евристика е изясняването на изходната ситуация – не само с какво разполагаме като факти, но и какъв библиографски и друг ресурс от който ще черпим информация съществува. Всеки, и особено този, който претендира, че е професионален библиограф, трябва да е наясно с факторите, които затрудняват всяко изследване. Забележките на

Й. Василев, че микрофилмираните вестници са практически „недостъпни за преглеждане в кратък срок“, и че липсващите в софийските библиотеки, но намиращи се например в Пловдив вестници трябва да се преглеждат на място, т. е. да се пътува до този град изразяват само част от една горчива действителност. Към нея спадат и трудностите, свързани с откриване на биографични и други фактологични сведения от архивен произход, противоречивата информация, съдържаща се в различните справочници, енциклопедии и показалци; самият не особено богат, не особено прецизен и често с произволен подбор на материала кръг от справочници и енциклопедии. Тези недостатъци, съпроводени от почти пълната липса на критичност, специализирана критика, както и на общовалидни подходи за оценяване на справочни и библиографски произведения ограничават приложимостта в български условия на някои от основните елементи на подходи като този на Берков (11).

Качествата, нужни на изследователя, изправил се пред предизвикателството „евристичен“ подход са очертани в основополагащите се текстове на Берков. От тях, струва ми се, че заслужават да се изтъкнат (може би и защото не винаги се дооценяват) изискванията за внимание към детайла, асоциативността на мисленето, комбинативността на ума, голямата мобилност на знанията, критичността (като основен белег на всеки евристичен подход според мен) (12). Не без значение са и всеотдайността и любовта към работата (13), но съществена се оказва на моменти и подценяваната от класици като Берков интуиция. Колкото обаче и библиографското майсторство да се счита от някои за дар свише решаващи за успеха на всяко библиографско дирене са дейности, които в значителна степен могат да се рационализират и алгоритмизират. В този смисъл библиографската евристика трябва да се възприема като спазване на набор от условия, които съчетани с рутинна, интуиция и методичност осигуряват благоприятния резултат.

Едно от напълно пренебрегваните условия за резултатност е изискването да се познава книжовната ситуация по времето на проучваното събитие. Фактори като хоризонт на времето, темпорална, социална и манталитетна обусловеност на рецепцията са само част от важните елементи, отчитани от евристичния подход в библиографията.

Сърцевина на евристичния подход не е „искрата божия“, за която в различни словесни облекла се споменава в повечето анализи на библиографска дейност или портрети на библиографи, а *планирането*. Наблюденията ми от сравнително сложни библиографски проучвания, натрупания опит на български изследователи (например споделения от Й. Василев), основното съдържание на маркираната от Берков методика поставят на първо място изработването на изследователски план. Схематизирането на отделните операции и разполагането им като част от цялостната програма на изследването позволява обзримост на отделните изследователски стъпки (операции). А това е нужно, най-малкото, за да се операционализират връзките между даден факт и неговото отразяване, както и връзките между фактите. Планирането, обособяването на акценти, на изследователски етапи позволява и разкриването на причинно-следствена обусловеност между явления и интерпретации.

Упражняването на евристични изследователски дейности е възможно единствено при съчетанието на *група задължителни фактори* като:

- добра библиографска подготовка на изследователя;
- наличие на система от указатели и справочници, на ефективни връзки между бази данни, институции които съхраняват информация и т. н., съответно – добра възможност нужната информация да се набавя и ползва;
- асоциативно мислене, подчертан афинитет към алгоритмизиране на работата.

Може да се открие изразена обвързаност между състоянието на информационната база и личностните качества на изследователя. Решаващо условие за всяка успешна работа в разглежданото направление е и възможността изследователя да си осигури реален и ефективен достъп до съответните информационни източници. А това зависи в еднаква степен от самото състояние на информационните ресурси (от бази данни и връзки между тях до типове енциклопедични справочници, библиографии, както и между библиотечни връзки). Подчертано внимание трябва да се отдели и на личността на изследователя, изискванията към която могат да се сведат, в едри щрихи до:

а) умения да се определят целите на изследването, да се планира то, като се направи систематизация

на въпросите, подлежащи за решаване и паралелно с това се систематизират източниците, от които ще се търси информация. Става дума за операции по сравнително точното определяне на първоначалните параметри (вид и обхват) на операциите и необходимата за решаването на съответния казус информация;

б) умения за критично оценяване на информационните източници, съответно на своята собствена работа.

Тези изисквания към личността на изследователя са задължителни и дори може да се каже, сравнително елементарни и съвпадат в едри щрихи с изискванията, които ред автори поставят пред завършващите студенти, ориентирани се към изследователска работа (14).

Библиографската евристика може да се изрази условно като триада от сравнително равнопоставени елементи: база (информационни масиви) – личност на изследователя – многофункционален анализ.

Евристичния процес е тъкмо съчетанието на трите елемента, а неговата сърцевина е многофункционалният анализ. Слабата подготовка; липсата на желание; непознаване на епохата, източниците, фактите; зле организирани бази данни, справочни издания, архивни и библиотечни каталози (и трудно функциониращите връзки между отделните институции, дори от един вид) обясняват голяма част от неуспехите при атрибутирането на текстове, разкриването на автори, локализирането на факти в темпорален или пространствен план.

Ще приведа пример с произведения на д-р *Николай П. Николаев*, неправилно приписвани на други, със сходни имена автори, като покажа един от възможните пътища на атрибуция в този случай.

Често погрешното атрибутиране се дължи на оскъдни сведения за автора и книгите му. В разглеждания случай с д-р Николаев дълги години наред поради неговата политическа кариера и дейност до 1944 г. името му е почти непознато за следвоенното поколение хуманитаристи и с минимални изключения не се среща в научни или популярни публикации (15). Погрешното атрибутиране може да се избегне или коригира чрез използването на архивни материали или чрез новопоявила се информация. За типичен може да се вземе примерът с книгата на Н. Ник. Слънцето захожда, Приказки. Шумен, 1909. В библио-

графския корпус „Български книги 1878 – 1944 г.“ тя е включена под № 31635 (т. IV на Репертоара) като произведение на Николай Николаев. Същият автор е представен там и с Босяшки дни. Пътни впечатления и скици, София, 1909 (№ 31634), издадена с псевдонима Н. Бездомник. Веднага след тези книги в репертоара следват няколко заглавия (№ 31636-31644) с автор Николай Петров Николаев. Те са от групата на обществено-политическата литература, докато тези на първия автор са художествена проза. Че става дума за двама автори свидетелства и именния показалец към Български книги, в чийто том VIII, кн. 2, двамата автори са обособени според записите в корпуса (16). Иван Богданов, позовавайки се на служебния каталог на Народната библиотeka „Св. Св. Кирил и Методий“ приема, че псевдонима Н. Ник, с който е подписана книгата „Слънцето захожда“ и псевдонима Н. Бездомник са на едно и също лице, което той представя като Николай Николаев – журналист (17). Неговата теза кореспондира с решението в „Български книги“ приказките „Слънцето захожда“ да бъдат сложени като произведение на литератора Николай Николаев.

Преди да изложа съображенията си против тази атрибуция ще обърна внимание върху правилното възпроизвеждане на псевдонима. В третото издание на псевдонимния речник (1989 г.) Богданов дава версия Н. Ник, такава, каквата в 1979 г. е фиксирана в Т. IV на „Български книги“. Може дори да се редположи, че неговата версия е производна на тази от репертоара, освен ако не е автор на атрибуцията, дадена в „Български книги“, нещо което не е възможно, отчитайки технологичния печатарски процес на съответния том и което се опровергава от следващите факти. В 1978 г., във второто издание на речника си същия Богданов (позовавайки се на служебния каталог на НБКМ) посочва версия за псевдонима Ник. Н. (18). Съответният фиш на служебния каталог съдържа бележката, че в книгата авторът е изписан Ник. Н. Прегледът на самата книга *de visu* потвърждава това. На корицата ѝ името е разкрито (допълнено с молив) Ник.[олаев] Н[иколай] (19). Независимо каква е било формата, т.е. дали Ник. Н. означава Николай Николаев, или както анонимния библиотечен работник го е разчел – Николаев Николай, псевдонимът се класифицира според своята реална графика, а не

според скритото зад нея съдържание. Оттук веднага изниква въпросът – на какви основания ясно посочване (при второто издание на речника на Богданов и върху фиша от служебния каталог на НБКМ), че псевдонима е Ник. Н. става (в „Български книги“ и в третото издание на речника) Н. Ник.? Доколкото не знаем причините за разчитането, дадено в „Български книги“ можем да приемем, че то е произволно. Текстуалният анализ, съпоставката между тематиката и някои други съображения говорят в полза на друга версия за авторството на „Слънцето захожда“. Тя се потвърждава от издадените посмъртно мемоари на публициста и политика д-р Николай Петров Николаев. В тях той отбелязва, че „Слънцето захожда“ е негово произведение, добре посрещнато от критиката (20). Същото се твърди и в автобиографична скица от началото на 20-те години на ХХ в. (21). Впрочем, литературните занимания съвсем не са епизодични за този автор (22). Ясните мемоарни и документални сведения налагат книгата, отбелязана в репертоара с № 31635 да бъде поставена при книгите на д-р Н. П. Николаев, а не при Николай Николаев (Бездомник). Нейното място трябва да бъде между сегашните индекси 31643 и 31644.

Що се отнася до личността на Николай Николаев с псевдоним „Бездомник“ (и „Трансформатор“), популярно име в хумористичния печат в самото начало на 20 век (например между 1904 и 1911 г. на страниците на „Българан“ и „Барабан“) липсват солидни факти, за да се внесе повече яснота в жизнения му път. Още повече, че информацията за лице (лица?) с такива имена и в най-солидните справочни издания също не е диференцирана и конкретна (23).

Бъркотията около името на д-р Н. П. Николаев съществува и в поредицата Периодика и литература (ПЛ). От показалците на Т. 4 избирам произволно името *Николаев, Николай П.* с препратка към основния текст (с. 228). на същия том, и за биографично сведение – към показалеца на ПЛ, Т. 3 (24). В трети том името е разкрито като Николаев, Николай (Н. Н. Попов), „книжовен деец и библиограф“ (25). Той е сочен (в Т. 4) за автор на текстове от сп. „Свободно мнение“, г. III, 1915), между които пътеписа „Писма от север“ (26). На каква основа е прието, че книжовника и библиограф Н. Н. е автор на въпросния, а и други текстове не е посочено. Но не Николай Нико-

лаев Попов е автор на пътеписа, а д-р Николай Петров Николаев. Това мое твърдение може да се докаже текстологично и със сведения от биографията му (в началото на второто десетилетие на века той следва военно-юридическа академия в Санкт Петербург). Тук ще си послужи обаче с най-лесния аргумент – неговото собствено свидетелство (27).

Ходенето по мъките на изследователя продължава, защото в том 5 на ПЛ срещаме Николай Попов Николаев, форма отличаваща се от посочената в т. 3 Николай Николаев Попов, но с идентични биографични данни (28). На него пък са приписани редакторска дейност и авторство на материали в сп. „Нашата конница“ (29). Пак обаче става дума за д-р Николай Петров Николаев, който като известен общественик и кавалерийски офицер участва в редакторството и е автор на публикации в списанието (30).

Не можем да бъдем придирчиви към авторите и съставителите на „Български книги“ и „Периодика и литература“, нито към Иван Богданов. В случая погрешните атрибуции, неточното разчитане на псевдонима, размяната на поредността на имената при Николай Попов Николаев са в по-голяма степен резултат на хаоса, който цари в справочната литература, архивните и книжовните хранилища, отколкото на немарливост и непрецизност. Причина е и оскъданата и много неточната информация за д-р Н. П. Николаев в справочни и енциклопедични издания. Разбира се, не трябва да се премълчава и лекотата, с която различни автори в ПЛ правят идентифициране на д-р Николаев с библиографа Николаев. В този случай не може да става дума за никаква евристика. Нещо повече, дори да не се познава биографията на д-р Н. П. Николаев има факти от биографията на книжовника Николаев, които ясно указват, че той не може да бъде автор на текстовете, които тук атрибутираме на квазисъименника му д-р Николаев.

БЕЛЕЖКИ

1. **Василев, Й.** Библиографията и литературния историк // *Българска библиография* '85, С., 1986, с. 115.
2. **Ковачев, М.** Съвременен библиографски прочит на българската история от Освобождението до 1944 г. // *Библиотека*, 1993, № 3, 20–23.
3. **Берков, П. Н.** Избранное. М., 1978, с. 86. Цит от работата му Библиография и научна работа (1957 г.)

4. Книга. Енциклопедическият словарь. М., 1982, с. 45.
  5. Българска книга. Енциклопедия. С., 2004, с. 57.
- Автор на текста за библиографската евристика – Т. Янакиева.
6. **Василев, Й.** Цит. съч., с. 111.
  7. Книга. Енциклопедическият ... , с. 45.
  8. **Янакиева, Т.** Боян Пенев през погледа на библиографа // *Живот сред книгите*, Юб. сборник в чест на ... проф. д-р Е. Савова. С., 2004, с. 107, 108.
  9. **Берков, Н. П.** Цит. съч., с. 145 (Библиографическая евристика, 1960 г.).
  10. **Василев, Й.** Цит. съч., с. 112.
  11. **Берков, Н. П.** Цит. съч., с.
  12. Пак там, с. 94 (Библиография и научна работа...)
  13. **Василев, Й.** Цит. съч., с. 111.
  14. Вж **Номанн, В.** Standarts des Informations Kompetenz // *Bibliotheksdienst*, 36, 2002, 5, 625–638.
  15. **Поппетров, Н.** д-р Николай Петров Николаев – политик, общественик, публицист // *Минало*, 1996, № 2, 77–88.
  16. Български книги 1878 – 1944. Библиографски указател. Азбучна поредица. Т. I–VI, 1978 – 1983, Т. VII, Добавки и поправки, С., 1995. Т. VIII, Ч. 1-2, Именен показалец. С., 1997, 2000.
  17. **Богданов, Ив.** Речник на българските псевдоними. 3. осн. прераб. и доп. изд. С., 1989, с. 492, съответно с. 389.
  18. **Същият.** Речник на българските псевдоними. 2. осн. прераб. и разш. изд. С., 1978, с. 427, 536.
  19. Сигнатура в НБКМ 227171
  20. **Николаев, Н. П.** Фрагменти от мемоари. С., 1994, с. 53.
  21. НБКМ-БИА, ф. 274, арх. ед. 1, л. 3.
  22. За влиянието на Боян Пенев върху Н. П. Николаев, както и за литературните интереси и изяви на последния вж **Николаев, Н.** Цит. съч., с. 45, 46, 84.
  23. Вж Периодика и литература, Т. 3, С., 1994, с. 751, съотв. 636–637.
  24. Периодика и литература, Т. 4, 1995, с. 622.
  25. Пак там, Т. 3, с. 751. За Николай Попов Николаев вж Енциклопедия Българска книга, с. 310.
  26. Пак там, Т. 4, с. 228 (автор на текста К. Бъклова)
  27. **Николаев, Н. П.** Цит. съч., с. 55, 60.
  28. Периодика и литература, Т. 5, С., 1999, с. 488.
  29. Пак там, с. 13, 15 (автор на текста В. Михова)
  30. Като любопитен допълнителен шрих към кавалерийската биография на разглеждания тук автор може да се определи и книгата му **Николаев, Н. П.** Конници. С., 1918, съдържаща документално-художествени очерци.

